

svetnega ministrstva, in sicer za Rusijo. Ker mu je bila ta štipendija premajhna, je za nekaj časa pustil bivanje v inozemstvu, potem pa mu je bivši kranjski deželni odbor dodelil podporo letnih 1600 kron ob pogoju, da bo, če se ustanovi slovenska univerza, prevzel oddelek za slovenščino. Te zaveze se je pokojni dr. Ivan Prijatelj v tolikšni meri zavedal, čeprav je mogel uvidevati, da Avstrija zahteva Slovencev po lastni univerzi ne bo ugodila, da je odklonil vse vabljive ponudbe. Odklonil je profesuro na češki univerzi in profesuro na dunajski univerzi, čakajoč, da Slovincem zaplami svoboda in da bo mogel v materinem jeziku in svojim sorojakom oznanjati tisto znanost, literarno zgodovino, ki jo je med Slovenci metodično načel šele on in jo vzporedil ob svetovno literarno vedo. Ko je po prevratu vzniknila slovenska univerza, je prof. Prijatelj kot dvorni bibliotekar, kjer si je s svojo žilavo pridnostjo in izredno pronicavostjo zbral neizčrpnega gradiva, takoj zapustil Dunaj in se lotil naporenega dela na mladi ljubljanski univerzi.

Ni bil le suhoparen človek, vse njegovo delo je prevevalo zdravo življenje, polno slovenske vere in zaupanja, čeprav se je tu in tam dobro zavedal, da domovina ni »zdravje«. Ustvaril in vzgojil si je svoj rod, ki je vsaj delno skušal slediti smernicam velikega učitelja. Vidni stebri te generacije so že imena: dr. Slodnjak, dr. Debeljak, dr. Ocvirk, dr. Logar, Boršnikova, Mohoričeva itd. O, in svojega rodu je bil profesor Prijatelj vesel.

Profesor Prijatelj je bil silno plodovit. Napisal je več kot 260 knjig in razprav v vseh mogočih revijah in jezikih. Najobsežnejše njegovo delo je pač Kersnik in njegova doba. Tako podrobne analize iz gospodarskopolične, kulturne in socialne zgodovine Slovenci do tedaj še nismo poznali. Sodeloval je povsod, kjer je spoznal resnost in stvarnost, sovražil pa je laž in puhlost. Da pa imamo danes tako bistre razglede v rusko literaturo, je predvsem njegova zasluga, prav tako, da imamo Jurčiča, Aškerca, Stritarja in Tavčarja v takih izdajah in s takimi uvodi, s kakršnimi bi se mogel bahati samo kak Walzel. Pisal jih je pač umetnik po gledanju in mišljenju.

Ljubljanska univerza je s prof. Prijateljem zgubila steber, ki ga bo težko nadomestiti. Delo Prijatelja bo spremljalo rodove in nihče, kdor bo kdaj pozneje hodil na univerzo, ne bo mogel preko imena Prijatelja. Slovenci posebej pa smo z njim izgubili zagovornika materine besede, moža dejanja, moža prepričanja, ki mu domovina ni bila le sladka beseda, ampak ki mu je bila dostikrat sladko breme, v kateri ni iskal dobičkov in milijonov, temveč le novih pobud za nova ustvarjanja. Siromašen se je rodil, siromašen je umrl, zapustil pa nam je neizčrpno premoženje.

SLOVENSKO NARODNO BLAGO

VETRIK

V Rožu imenujejo vetrove: gorinc ali južnjak, sušni veter, krivec ali dolec in jug. Ti vetrovi se bojujejo med seboj in temu boju pravijo bósi. Mnenja so, da se morejo vetrovi spremeniti tudi v človeško podobo. Tole pripovedujejo:

Jug je bil debel mož. Nekoč je prišel k nekemu pastirju na planino in ga prosil prenočišča; preden je legel, je še naročil pastirju: »Če se na onile gori pokaže meglica, me brž zbudi, še preden meglica naraste.« Pastir je zaspal in zbudil Juga šele, ko je megla pokrila vso goro. Mož je bil zelo hud in je rekel: »Zdaj bom pa moral tako močno pihati, da bom ves zabuhel, lilo bo pa brez prestanka tako dolgo, da bo segnila suknja na tebi.« In bilo je tako (16).

Če pride z m a j v hribe, podere drevesa in ruši skale; če se pa bojuje z drugim, tedaj v boju vse pokončata, da zleti vse v zrak. Ta zmaj se izvali iz jajca, katerega je znesel sedem let star petelin. Če denejo takšno jajce v steklenico in jo zamašeno vržejo v jezero ali v močvirje, se tam iz njega izvali po sedmih letih ta huda pošast. Ob velikih povodnih pravijo, da je zmaj »ven« prišel. Če bi prišel kdaj zmaj v Dravo, bi bilo hudo, ker bi ta zelo hitro narasla (9) in »vimljala«, kakor pravijo slovenski Korošci.

»Pozoj« je huda prikazen, dviga se v obliki žrdi iz zemlje v zrak in bega tam sem in tja. Koder se pomika, polomi vse drevje in poruši tudi vse drugo. Posrečilo se jim je tudi že, da so pozoja ujeli in ga poslali v one kraje, kjer sonce vzhaja. Tam je nepopisna huda vročina in ljudje zelo trpé. Pozojevo meso pa je tako mrzlo, da ohladi vse telo, če ga deneš le kosček pod jezik (12).

V Radgoni je ležal čez cesto »kač«, ki je imel na glavi lepo, lesketajočo se krono. Velik trup je zaprl ves promet. Poklicali so vojake, da so streljali nanj, a krogle ga niso predrle. Tudi duhovniki so prišli in so hoteli pošast pregnati z molitvami, pa ni nič pomagalo. Zatem so poklicali čarovnico in ta je spregovorila pred kačcem nekaj besed in dvignil se je v zrak. Koder je šel, je bilo vse drevje polomljeno (18).

Gospodinja ne sme preklinjati vetra, kadar peče kruh in ji pihlja sapa po testu, da ne vzhaja; maščeval bi se nad njo vetrnik. Neka žena je na to pozabila. Kmalu nato je pristopil k njej neznan možki. Nič ni rekel, kar gledal jo je. Na srečo se je gospodinja še pravočasno spomnila na pregreho in na vetrnika, vzela hlebec in mu ga molče dala. Če bi tega ne bila napravila, bi bilo za njo slabo. Veter krmijo z otrobi in pepelom kosti, da bi jim ne izpulil strehe (9).

ŠKOPNJAK

Škopnjak je zli duh, ki se prikazuje v sem in tja švigajočih iskrah in si mnogokrat nadeva tudi človeško podobo. Duši otroke pod enim letom, dokler jih še zavijajo v plenice, če prižigajo v hiši treske na obeh koncih namesto samo na enem. Zamenja materam njihove otroke v zibeli s svojimi. Zamenjan otrok je vselej nekoliko bebast. Koroški Slovenci enačijo škopnjaka z dušo umrlega, ki nosi mejnike nazaj. Konoplja je talisman proti škopnjaku in radi tega položé v slovenski Zilji v rakev mrliča tančico iz konopelj. Da ne bi mogel škopnjak, spremenjen v fanta, zapeljati nedolžnega dekleta, mora umiti vsako deklo hlapec, ki je bil rojen na kvatni petek (16).

NATEK

Natek je slovenski koroški izraz za brusnice (vaccinium vitis Idaea). Na slovenskem Koroškem pa pomeni natek kot zli duh tistega demona, ki vzame jedi nasitenje in tečnost. Nadležen je prav posebno ob času

splošne lakote. Kmet Jelen pod Plešivcem (Uršula) je imel to nadlogo v hiši onega leta, ko po nekaj slabih letih žito sploh ni obrodilo. Pregnal ga je s tem, da je na cvetno nedeljo zataknil dele butare med okna in vrata, in s tem, da so se po vsaki jedi zahvalili sv. Janezu. Ko se je neki hlapec, ki ga je nadlegoval natek, po jedi zahvalil sv. Janezu, je padel s stropa rejen prašič in jo ubral skozi vrata. To je bil natek (16).

Nateka privabijo k mizi s tem, da dajo na skrivaj pod mizni prt ključ, ki je bil pod mrličem, ko je ta še ležal v hiši na odru. Prežene ga, kdor se, ko prisede k mizi, nehote trikrat zadene s kolenom ob mizo (1).

Gospodinja mora vselej dati vsak dar tuji osebi sama; če bi ga kam položila in prosilcu rekla: »Vzemi si kar sam«, bi se vselil natek v njene roke in v vse, kar bi kdaj vzela v roke (8).

Če vržeš v studenec živo srebro, usahne (6). Natek se vgnezditi tudi v studenec in ljudi žeja po taki vodi neugasljivo. Nateka preženejo iz vode, če jo pred pitjem prekrižajo. V tem primeru popade neugasljiva žeja nateka samega in preseliti se mora iz te vode, ker bi drugače v njej sam poginil od žeje. V slovenski Zilji, v Rutah, so imeli še pred nedavnim na studencu iz lesa izrezljano glavo s prav hudim pogledom in robati potezami. To je bila plašilna obrazina, ki je varovala vodo pred natekom (16).

Vodnega duha si hočejo pridobiti tudi z raznimi darili; navsezgodaj, na dan novega leta, vržejo v vodo nekaj soli in jabolko (12), drugi vržejo vanjo istega dne zjutraj, ko gredo prvič po vodo, kos božičnega kruha in še dodajo: »Voda, to darujem jaz tebi, tudi ti daruj meni!« (1). Novo leto je sploh najpripravnější čas, da si človek pridobi naklonjenost od vodnega duha in od vode same. Tega dne navsezgodaj prižgejo ob vodi (v pralnici, ob potoku, kamor hodijo prati, ob studencih, vodnjakih in celo še pri pipah vodovoda) lučce. K tem pristavijo potico, v katero so zasadili novce. Ta dar imenujejo novoletni dar vodi in ga spravi dekla, ki hiti prva po vodo (6). Dekle, katero bi se hotelo v tem letu močiti, mora vreči navsezgodaj na dan novega leta v studenec rdečo jabolko, ki je viselo na božičnem drevescu. Če se drži sad nad vodo tako, da je pecelj zgoraj, tedaj bo dobila dobrega in pridnega moža; če je pa muha zgoraj, bo mož hudoben in sitnež (20).

Tudi reveži so deležni novoletnega daru vodi, to je sveče, jabolka in potice, v kateri je zataknen denar. Domači namignejo revežu, ko pride tega dne v hišo, naj gre pogledat, če mu je voda kaj prinesla (5). Ko pride nevesta v novi dom, je njeno prvo delo, da pohiti k vodi in ji daruje novce, kakor je že prej tudi darovala ognju (5). Ženske morajo sploh imeti tesnejše zveze z vodo. Ko pohiti zjutraj ponjo, jo pozdravijo: »Dobro jutro, hladna vodica, čuvala te čuvarica tvoja!« Zvečer pa: »Dober večer, hladna vodica, čuvala te čuvarica tvoja!« Takoj ko pristopi k vodi, pa mora trikrat pljuniti, še preden jo pozdravi (1). Vodni duh tudi ne mara v vodi utopljenca; dokler ga ne potegnejo iz vode, bodo trajali nalivi (5).

PROTIN

To je bolezenski duh, ki povzroči bolezen, katero zmerja naš meščan z revmatizmom. Človek naj bi bil podvržen dva in sedemdesetim protinom in skrninam;

bolezen preide v tebe, če si šel preko poti, po kateri je šla žival, ki se je gonila, ali pa, če koplješ mišjo votlino ali se uležeš na kako živalsko ležišče. Tako imamo mačje, mišje, kačje in pasje protine. Da moreš dognati, katere vrste protina imaš, moraš vzeti izpod kapa tri kamenčke, jih dejati v lonček vode in postaviti k ognju. Iz šumenja kroga je mogoče vrsto protina spoznati. Radi zelene barve in oblike zdravijo protine s kuščarji in s slačivom kač. Za kadilo uporabijo modrasove ali lisičje kosti, jezevo kožo, osje gnezdo, les od treh pragov in tri slamnate bilke, ki so ležale na tleh navzkriž. Bolniku denejo na trebuh živo mačko ali ribo ali pa mravlje, uporablja se tudi čebeln pik. Izmed sedmih zarotitev navajam eno:

Huda dujina, huda skrnina,
pojdi ti na vse visoče skale,
na vse visoče vrhe, visoče grabne.
Tam ti prskej, tam ti žebej, tam ti kolji.
Pridi, vitreč, razpiši, vitreč, tote grabne,
kakor vejce, lističe drevisc!

Pomagaj Bug Oča, Sin in Sveti Duh (16).

Napoditi je treba prvega močera ali kuščarja, ki ga dobiš spomladi pred Jurijem, trikrat čez hlačni pas in če ta pas uporabljaš, ne moreš dobiti protina (19). Protin imenujejo tudi »šuse« ali »seči«. Proti njim ožarijo tri bele kamne in vlivajo nanje vodo in oboleli del osonarijo. To ponovijo trikrat; ko izgine vsa voda v soparo, izgine tudi bolezen (18). Če so »šusi« nagli, opravijo s človekom v 24 urah. Odštejejo jih od 9 nazaj; če so počasni, pa od 5. Zarotitev imenujejo »branje« in je takale: »Prekrižam se, na pomoč pokličem blaženo Devico Marijo, naj mi pomaga pri tej bolegi. Začnem brati: Šüsi, šüsi, vas je devet, vas ni devet, vas je osem..., vas je eden, naj vas ne bo niti eden. Šüsi, šüsi, če ste prišli iz vetra, pojdite na veter; če iz vode, pojdite na vodo; če iz ognja, v ogenj; če iz ogljišča, nazaj; če iz pepelišča, nazaj; če ste nevede prišli, odidite nevede. Jaz vas preganjam z Marijino pomočjo, s križi, z žegni iz koščic in stavic (žilic).« Berejo na mleko, mast, olje ali pa na glavo. Če so šüsi v roki, berejo tole molitev: »Kakor ste nevede prišli, tako izginite, če ste iz sivega mraka ali iz temne megle, če ste ognjeni ali vodeni, pohodi vas Bog, pohabim vas jaz!« To ponovijo trikrat (18, 21). Če koga seka v glavi, je treba šteti nad vodo, se s to umiti, popiti je treba nekaj žganja, kuhati juho z zabelo, se prekrižati in reči: »Seč, seč, jaz te odganjam, razsipavam s svojo močjo, z božjo pomočjo! Seč, seč, vas je sedemdeset, vas ni sedemdeset, vas je šestdeset, petdeset... nič vas ni! Ven iz temena, iz možgan, ven iz čela, ven iz vek, ven iz oči, ven iz zob, ven iz nosa, ven iz brade, ven iz tilnika, ven iz grla, ven iz rok, ven iz prstičev, ven iz nohtičev, ven iz celega telesa, noter do črne matere zemlje, ven iz vsake slednje kaplje krvi, vi ne smete imeti mesta in postanka in počitka; odhajajte, odkoder ste prišli; če ste prišli od vetrov, letite na veter; če ste prišli od vode, letite nad vodo, itd. (kakor pri zgorajšnji zarotitvi, 18, 21). Protinov je 77 in se jih odmoli: »Protini, protini, če vas je sedem in sedemdeset, naj vas bo sedemdeset, če vas je sedemdeset, naj vas bo šestdeset, petdeset... če vas je štirikrat deset, naj vas ne bo štirikrat deset, naj vas bo trikrat deset... enkrat deset, naj vas bo

devet, osem ... nobeden« (18). Bolnika, kateri ima seč, posade na stol in mu spuščajo po metli oves na glavo, vlijejo mu tudi na glavo vodo, v katero so vrgli raztopljen svinec. Med vlivanjem govori bolnik trikrat: »Ti, ki režeš in sekaš, idi v hribe in doline in v morske globočine in tam sekaj in reži!« Oves nato sežgejo (18). Šuse zdravijo s parno kopeljo, ki je iz: šusove trave, mleka ali jabolčnega kisa. Da dobijo iz te tekočine paro, vržejo vanjo tri kose žareče žlindre od kovaškega koksa in kos rjavega železa in potem še vse to polivajo na razbeljeno železo (18). Tudi vržejo v steklenico vode oves in uporabljajo to soparo; če se oves obrne v steklenici, tedaj bolnik ozdravi, če ne, pa umrje. Zagovarjajo ga tudi takole: »Fergift, fergift, beži na planine, pod smolove korenine!« (Smolje, brinje; 9). — Protin odmolijo:

a) »Bog je dal vodo na ta svet, da opere in obteče ves izvoljeni svet, vse fergichte, vse hudobije, vse pečevje, vse grabne, vse ceste, vsa pota. Po ozki stezi pride sam usmiljeni Jezus in vpraša hudih mačeh otroke: »Kam vi greste?« — »Mi gremo krščansko truplo morit, na postelj ga bomo vrgli, vse kosti zdrobile, vso kri posušile!« — Jezus jih zaroti: »Vi nimate temu človeku škodovati, on je pri svetem krstu zadobil to milost. Pojdite na visoke planine, kamor noben blagoslovljen zvon ne poje, kogar tam najdete, mu kosti ven metajte!« Amen« (23).

b) »Noč in dan se ne ločita, Jezus in Marija, oba od nas preženetata vse protine, vse skrnine: gorne, vodne, suhe in mokre. Ven iz teh glidov (udov) in kosti, posebno iz teh kosti! Pomagaj Bog...« Treba je razbeliti v ognju devet reči in jih vreči v tri lonce vrele vode, kamor smo prilili tudi nekaj vode, ki je bila blagoslovljena na Tri kralje (23).

c) »Jaz začnem v imenu Jezusovem to grdo švinto, skrnino noj bolečino preganjati: Ti grda švinta, skrnina, noj bolečina, če si ti v tem mozgu, če si ti v tej kosti, pojdi v to meso; če si ti v tem mesu, pojdi v to kri; če si v tej krvi, pojdi v to kožo! Ti grda švinta, skrnina noj bolečina, ti nimaš oblasti v tem mozgu, kosti, ne v mesu, ne v krvi. Ti grda švinta noj bolečina, če si v koži, pojdi ven iz kože! Pojdi, Bog Oče...« Med zarotitvijo je treba kožo toliko raniti, da se prikaže kri (23).

V zadnji zarotitvi se protin enači s »švinto«, to je bolezen, ko se človeku »suši« mozeg ali kri, drugod pravijo takemu bolniku, da je »obran«. Proti tej »sušici« uporabljajo tole zarotitev:

č) »Švinta, jaz te zarotim pri sveti visoki Trojici, ti nimaš temu človeku kaj škodovati, da bo on na zdravju pridobil, da bi on tako gor jemal kakor ta kamen gor jemlje, na mesu in krvi, da bi tak gor jemal kakor mesec gor jemlje. Pomagaj Bog Oče...« (23).

NOVI PREGOVORI IN REKI

I. Šašelj

Prišla je pepelnica, ostala sem sirotica — žalostna in brez moža, škoda da sem čakala.

Pšenico je najbolje sejati Mihaelov teden. (Mihaelov teden je tri dni pred sv. Mihaelom in tri dni po sv. Mihaelu.)

Repo je najbolje sejati na dan sv. Marije Magdalene, da dobro obrodi.

Rž, v jeseni iz zemlje vzklija, je krvava, v spomin na kri pastirja Abela, ki ga je brat Kajn na ržišču ubil.

Rjavi je pravi.

S pametjo se daleč pride.

Se drži kakor veliki petek.

Se igra z njim kakor mačka z mišjo.

Se premetava kakor riba na trnku.

Sedi kakor pasji dan v pratiki.

Smeh in jok visita na isti veji.

So tako okoli nje ko čebele okoli matice.

Sosed cerkve vedno mašo zamudi.

Spi (dobro in dolgo) ko kralj Matjaž.

Spomin je siromakovo veselje.

Sreča je goljufiva kača.

Stara cesta, stara cerkev in stara šega so zmeraj najboljše.

Staro omaro je najbolje pri miru pustiti (da se ne zruši, če jo premakneš).

Stradanja sem vajen kakor maček peči.

Suhec pobira sedemdesetletnike.

Sv. Matevž — orehov otepavec (o sv. Matevžu so orehi zreli).

Še vdovec, ki ima že devet kož čez ramo (je že devet žen spraval v večnost), še deseto dobi.

Šest ur je angelskega spanja, osem ur pa človeškega. Kar je več, je pa lenoba.

»Štajerska krava in štajerska žena bi ne marala biti«, je rekla Kranjica. (Obe se morata veliko mučiti, zakaj, pravijo Kranjice, Štajerci s kravo ves dan vozijo, zvečer jo pa še pomolzejo; žene se pa tudi mnogo mučijo, nosijo gnoj v košu itd.)

Tako je tekkel, da bi bil kmalu noge zgubil.

Tepež ni nikdar dober.

Ti tega ne boš nikdar storil, kakor sv. Gregor ne bo nikdar iz posta.

To je moje in božje.

To je tvoje maslo!

Tudi mladi lisici ni zaupati.

Tukaj malo, tamkaj malo; skup stisni, pa bo veliko.

Ure, ki jo zamudiš, nikdar več ne doživiš.

V Trenti se še na zelniku koza ubije.

Varčevalec najde zapravljevca.

Več kuharic, manj potic.

Več se z očmi ko z ušesi nauči.

Večjega greha ni kakor mrtve obrekovati.

Voda, ki miruje, se usmradi.

Vsak pes gostoljubje v postelji z bolhami plača.

Vsaka stvar ima dve lici.

Vsaka stvar pride na dan.

Vsake oči najdejo svojega malarja (okusijo so različni).

Vse obljubi kakor sv. Peter.

Vse ni za vse.

Z muziko noter (v hišo, ob ženitvi), z jokom ven.

Z lenobo ni še nihče obogatel.

Za malo se ne gleda.

Za otroka je najbolje kos kruha in kupica vode. (Tako pravijo otroku, če prosi za nepotrebno ali nevarno reč.)

Zamorec zamorca pere.

Zdrav ko dren.

Žajbelj je tako zdravilen, da se ga smrt boji.

Ženska dota je kakor bukova meja, samo za eno leto.